

Козелецька центральна бібліотека
Козелецька районна організація
Товариства охорони пам'яток історії і культури

Архітектурна велич Козельця

Чернігів 2002

ББК:85.113(4УКР)
А87

АРХІТЕКТУРНА велич Козельця/ Козелецька центральна б-ка; Козелецька район,
орг. Укр.т-ва охорони пам'яток історії та культури; Упоряд.: А.Г.Пенський, В.М.Дещенко.-
Чернігів, 2002.- 44 с.;іл.

Ризограф Чернігівської ОУНБ ім. В.Г.Короленка
Тираж 400 прим.

ПЕРЕДМОВА

Козелець - невеликий райцентр на південному заході Чернігівщини. Він має давню і славу історію. За переказами його назва походить чи то від козячого лісу, який був на місці селища у середині XIII ст. і звався тоді «козелес» (на гербі міста, наданому йому 1663 року, зображено срібного козла із золотим хрестом на спині), чи то від весняних квітів козельців, що в середині XIV ст. сподобалися Великому Литовському князю Ольгерду, який тоді перебував у цих місцях.

Неабияку роль відігравав Козелець в часи відродження України після визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. У другій половині XVII та XVIII ст. на ці землі, найбільш захищені від зовнішніх ворогів лісами і болотами, переселялися люди з поруйнованої Середньої Наддніпрянщини, Поділля та Волині. Сюди тікали ревні православні, які зазнавали утисків від іновірної влади. Саме тоді місто стає визнаним осередком державності та духовності нашого народу.

Розміщений на середині шляху між Києвом та Черніговом, Козелець найбільшої величі набув у 40-70-ті рр. XVIII ст. в зв'язку з піднесенням родини Розумовських. Саме на замовлення Наталки Розумихи та її синів - графів Олексія і Кирила (останнього гетьмана Лівобережної України) Розумовських, у Козельці були побудовані розкішні собор Різдва Богородиці та Олексіївський дім. Не захотіли відставати від своїх вельможних братів і сестра Віра з чоловіком Юхимом Дараганом - полковником Київського полку: на їх замовлення були побудовані Будинок полкової канцелярії та садиба В.Г.Дараган на Покорщині.

Цікаву і своєрідну історію мають і інші пам'ятки історії та культури Козельця XVIII - XIX ст. Про них читач дізнається із історичних довідок, підготовлених працівниками Козелецької центральної бібліотеки, членами районної організації Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури.

До книги ввійшли матеріали про 10 найбільш цікавих пам'яток історії та культури Козельця, побудованих у XVIII-XIX ст. Деякі з них, на жаль, сьогодні вже не існують, але мають цікаву історію свого походження та зіграли неабияку роль в історії не тільки селища, але й України.

Короткий краєзнавчий довідник буде корисним для викладачів, учнів і студентів, бібліотечних та музейних працівників, краєзнавців та для всіх хто цікавиться історією Козелецького краю.

СОБОР РІЗДВА БОГОРОДИЦІ

Дуже давно, у середині XVIII ст., звичайний хлопець із козацького села Лемеші, що неподалік від Козельця, Олекса Розум став графом і одружився із дочкою Петра I Імператрицею Російської Імперії Єлизаветою Петрівною. Після цього його молодший брат Кирило теж стає графом і у сімнадцятирічному віці після здобуття освіти в кращих європейських університетах того часу призначається президентом Петербурзької Академії наук, а згодом, 22 лютого 1750 р., обирається гетьманом Лівобережної України (новому гетьману виповнилося лише 22 роки). Їх мати - проста селянська жінка - також одержує графський титул і звання придворної статсдами. На знак вдячності про те, що Бог послав Наталці Розумисі та її дітям великі статки і таку дивну долю з новим прізвиськом Розумовські, цією родиною було побудовано в центрі Козельця надзвичайної краси храм - собор Різдва Богородиці. Цей Божий храм, збудований у стилі українського бароко, став окрасою Козельця.

І тепер, з будь-якого шляху до Козельця видно його високу дзвіницю (збудовану поряд з ним, але дещо пізніше) і власне величний масив собору, що вибагливими бароковими банями неначе лине до неба.

Козелецький собор Різдва Богородиці побудований у 1752-1763 рр. у бароковому стилі петербурзької художньої школи, але з використанням планувального рішення і декоративних елементів, притаманних українській архітектурі. Будували його український архітектор І.Г.Григорович-Барський та російський архітектор А.В.Квасов, який майже все життя працював на Сіверщині.

Слід зазначити, що в тогочасній Україні архітектуру будівлі визначав не тільки архітектор, але й замовник. Замовниками собору в Козельці була родина Розумів, які хоч і носили прізвище Розумовських і були графами Російської імперії, але вирости в Україні, серед її природи й архітектури.

За планувальним вирішенням козелецький собор Різдва Богородиці є українським дев'ятикамерним храмом, в основу якого покладений рівногілковий грецький хрест із додатковими приміщеннями між кінцями хреста, що нагадує структуру дерев'яних зрубних храмів. На відміну від традиційної пірамідальної композиції, яка досягала тим, що міжгілкові вставки будували нижчими за основний об'єм, у козелецького собору майже квадратний вигляд, тому що тут міжгілкові приміщення мають однакову висоту зі стінами планувального хреста. Таке композиційне рішення підсилює велич і граціозність будівлі.

Собор у Козельці є однією з останніх споруд в історії українського барокового храмового будівництва — на часі вже було захоплення архітектурою стародавніх Греції та Риму, - в Україну прийшли часи класицизму.

З трьох боків до храму, що стоїть на високій крипті, прилягають ганки зі сходами, характерні для українського будівництва. Спочатку були споруджені відкриті паперті, як у багатьох інших барокових храмах, але після завершення мурування стін на цих папертях збудували ганки, ймовірно за бажанням замовників. Водночас у соборі наявні елементи російської архітектури, привнесені А.В. Квасовим: високі наметові завершення ганків, а також двоповерхова структура собору.

Зовнішній і внутрішній декор собору Різдва Богородиці виконано в останньому варіанті європейського бароко - рококо (рокайль), якому притаманні криволінійні лінії й поверхні, грайливі деталі. Таким було оздоблення тогочасних паризьких, віденських та петербурзьких храмів і палаців, такою є архітектура київської Андріївської церкви. Фасади собору мають ярусне членування: нижній ярус - крипта - рустована, що створює враження міцності та фундаментальності, другий ярус - білі стіни самого храму з вишуканим білим ліпленням, третій ярус утворюють криволінійні фронти і бані із заламами, що ніби розчиняються в повітрі. Шляхетне біле ліплення на тлі білих стін має чудовий вигляд будь-коли та особливо воно гармоніє з докільям взимку, коли поряд не тільки білі стіни хат і білі берізки, але й засніжені білі поля та ліси, що створюють м'який милий серцю поліський краєвид.

Стіни собору й основні архітектурні елементи вимуровані із цегли, але ліплення не має цегляної основи - недаремно бароко колись напівглузливо називали «штукатурною» архітектурою. Перекриття та покриття являють собою цегляні скріплення різної конфігурації: циліндричні, хрестові, напівсферичні. Весь собор, і в інтер'єрі, і зовні сприймається як натхненно скомпонований в єдине нероздільне ціле твір мистецтва.

Особливо гарним є інтер'єр собору. Потрапивши до храму через один із трьох входів, одразу бачиш майже весь його простір до зеніту центральної бані. І опинившись у цьому дивовижному святковому світі, розумієш, яким має бути синтез мистецтв: архітектурних форм, живописних зображень, скульптурних постатей і ліплення. Тоді відчуваєш, що храм цей створений як величний гімн во славу і подяку Господу.

Про красу інтер'єру храму гарно написав колись Ф.Ф.Горностаєв: «Тут вражає велика

кількість світла, яке заливає все величезне приміщення і пишна розкіш оздоблення. Скрізь по стінах, по склепіннях і карнизах пишні гірлянди з листя та квітів, розкішні картуші і чудове ліплення голівки янголів, усе це підпорядковане точній архітектурній композиції внутрішнього вбрання, яке невимушене і легко одягає стовпи і стіни храму...».

Далі процитуємо, що пише Ф.Ф. Горностаєв про Іконостас, бо багато чого з того, про що написано на початку ХХ ст., сьогодні в храмі не побачимо! «Більш за все увагу привертає вражаючий своєю величчю Іконостас. Це ціла поема, виразності й красі якої підпорядковане все внутрішнє оздоблення храму. Це величне архітектурне творіння є найкращою пам'яткою Єлизаветинського рококо. Тут все виважене, починаючи від великих форм до дрібниць, створено упевненою, можна сказати, геніальною рукою - все величне, все граціозне. Увесь цей дивний зразок декоративного мистецтва витриманий згідно з духом православної релігії та її канонів... Чудовою і цінною прикрасою Іконостаса є масивні, карбовані, срібні з визолотою царські врата. Фігурки нашвоголених янголів, які нагадують швидше амурів, що несуть на головах кошики з фруктами та квітами, зображення голубів серед химерних мушель і завитків створюють ажурне тло для Ікон євангелістів та Благовіщення в овальних рамках, оповитих гірляндами лаврового та дубового листя.

Візерунчасті декоративні елементи Іконостаса вирізблені з липи і золочені. Вважалося, що Іконостас був зроблений у Санкт-Петербурзі, можливо, за участю В.В.Растреллі. Також писали про його Італійське походження, але тепер знайдено документи, які свідчать, що створено його в Козельці.

П'ятирусний різьблений з липи Іконостас заповнює східну частину храму і відразу захоплює увагу людини, зачаровує її вибагливою казковою красою. Тут воєдино злиті струнка, динамічно наростаюча з боків до центру і догори майже до зеніту центральної бані загальна композиція й ніби живі візерунчасті колони, фронтони, картуші й інші вибагливі деталі в мерехтливому блиску позолоти на темно-синьому — кольору дорогоцінного сапфіру - тлі. Та це є лише декоративним оздобленням святих образів - ікон - різноманітних форм і розмірів виконаних на дошках із липи олійними фарбами теж у бароковому стилі бригадою талановитих художників-іконописців на чолі з відомим художником Г. А.Стеценком.

Вірогідно, що над Іконами для козелецького Іконостасу працював й Іван Чайковський.

Головний престол собору освячений на честь Різдва Пресвятої Богородиці. Це свято (21 вересня) особливо шанувалося жінками. Слід зазначити, що храми з такою посвятою дуже поширені на Сіверщині. Лівий престол освячений на честь Захарія та Єлизавети; правий - на честь апостолів Петра і Павла. У цокольному поверсі влаштували престол на честь святих Андріана та Наталії. Цей поверх був призначений для родинної усипальниці Розумовських, але там була похована тільки Наталка Розумиха. Мурований саркофаг з останками фундаторки храму й досі зберігся. Пізніше в усипальниці хоронили настоятелів Собору.

Під час другої світової війни собор дуже постраждав: згоріли бані, але дивом уцілів Іконостас. Реставрація розпочалася відразу по війні -1946 року. Спочатку зробили нові бані та покрівлю, потім довго відновляли пошкоджене мурування та ліплення, а реставрація зовнішнього оздоблення не закінчена й зараз. Так само не завершена реставрація Іконостаса. Поновлені всі рублені елементи, але золочення їх ще не виконане. Крім того, Іконостас стоїть без багатьох своїх головних елементів - Ікон (більша частина їх у Чернігові, а деякі загинули в часи лихоліть), нема і срібних царських врат. На жаль, майже із вісімдесяти ікон до нашого часу збереглося близько п'ятидесяти. Сорок дві Ікони після реставрації в НДІ «Укрпроектреставрація» зберігаються й частково експонуються в Чернігівському архітектурному історичному заповіднику «Старий Чернігів», Ці ікони написані в

європейському бароковому стилі - постаті в динамічних позах зображені на темному, майже чорному тлі. Після золочення Іконостаса та встановлення в храмі охоронної сигналізації вони будуть передані до храму.

В повісті «Княгиня» Тарас Григорович Шевченко, який неодноразово бував в Козельці писав: «Місто Козелець своїм виглядом нітрохи не відрізняється від інших своїх братів, повітових українських міст. Одне слово, містечко нічим неприкметне та все-таки проїжджий, якщо тільки він не спить, коли міняють коней, або не закушує у пана Тихоновича то незмінно полюбується величним храмом грандіозної растреллівської архітектури, що його побудувала Наталя Розумиха».

І в наш час у подорожніх, які не полінуються зупинитися в Козельці, на все життя залишиться в пам'яті спогад про дивовижний собор, який є могутнім завершальним акордом великого мистецтва барокової архітектури на українській землі.

ДЗВІНИЦЯ СОБОРУ РІЗДВА БОГОРОДИЦІ

Після завершення будівництва собору Різдва Богородиці архітектором А.В. Квасовим в 1766-1770 рр. була споруджена дзвіниця. Вона є однією з найвищих в Україні - її висота сягає 50 м до низу хреста. Композиційне вирішення дзвіниці традиційно ярусне, муроване: нижній ярус оздоблений рустами, верхні - пучками колон по кутах: на другому ярусі - тосканського ордеру, на третьому - іонічного, на четвертому - корінфського. Завершує дзвіницю напівсферична баня зі шпилем, форма якої не тотожна баням собору, оскільки вона була перероблена 1848 р. після пожежі, спричиненої

блискавкою. Дзвіниця, як і собор була пошкоджена під час другої світової війни. В 1961-1970 рр. її було відреставровано.

Дзвіницю собору Різдва Богородиці також збудовано на замовлення і за кошти родини Розумовських.

БУДИНОК ПОЛКОВОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ

Широкого розмаху в Козельці та його окрузі набуло у XVIII сторіччі монументальне будівництво з цегли. Неподалік від собору Різдва Богородиці добре помітна старовинна двоповерхова кам'яниця. Це єдина своєрідна пам'ятка в Україні і тому вона заслуговує особливої уваги. Заслуговує і як історична, і як архітектурна пам'ятка. Адже збудована за часів існування в Україні полкового устрою.

Так сталося, що після Андрусівського перемир'я 1666 року кордон між Росією та Польщею проліг Дніпром, і на Правобережжі підпорядкованим Російській державі залишився тільки Київ з прилеглими землями по річці Ірпінь. Тому 1669 р. з військово-політичних міркувань адміністративне управління Київським полком було перенесено на Лівобережжя - в найближчий до Дніпра значний населений пункт - Козелець.

Перша канцелярія полку розміщувалась у звичайній хаті. І тільки за часів полковництва зятя Розумовських Юхима Дарагана, на замовлення останнього майже водночас із спорудженням собору Різдва Богородиці з такої ж цегли було вимуровано для адміністрації Київського полку будинок Полкової канцелярії на два поверхи із глибокими підвальними приміщеннями - сутенерами. Будівництво, що тривало з перервами у 1756-1765 рр. розпочав за власними кресленнями А.В. Квасов, а закінчував, прикрасивши фасад ліпленням, - І.Г. Григорович-Барський.

Це єдина адміністративна споруда, зведена досвідченими митцями, що збереглася на Чернігівщині.

До прямокутного у плані об'єму посередині примикає ганок, зверху над ним влаштовано відкриту терасу яку обведено аркадою на своєрідних товстеньких колонах. Призначення споруди підкреслено ліпною геральдикой в трикутному обрамуванні над арочними вікнами першого поверху. Спочатку вона була вкрита гонтом, але згодом, в ХХ ст., останню було замінено на залізу.

САДИБА В.Г. ДАРАГАН

Проста, та напрочуд гармонічна будівля Козелецького будинку Полкової канцелярії, яка поєднує риси бароко і класицизму, справедливо вважається визначною пам'яткою цивільної архітектури на Лівобережжі.

Після скасування в Україні полкового устрою (1782) в будинку Полкової канцелярії розміщувалися магістрат, а з 60-х років ХІХ ст. і до 1917 р. - повітове земство. Саме в цьому будинку в 1862-1868 рр., з деякою перервою, працював український письменник та етнограф, автор першого в українській літературі роману «Люборацькі» Анатолій Патрикійович Свидницький, який в той час працював в Козельці акцизним чиновником.

За часів Радянської влади (1918 - 1991) в будинку Полкової канцелярії розміщувалися радянські карні органи - ОГПУ, НКВС, які його підвали використовували як в'язницю для репресованих козельчан та жителів району. Під час тимчасової окупації Козельця німецько-фашистськими військами тут розташувалося гестапо.

І тільки 1958 р. після відповідного переобладнання тут розмістилися центральна районна бібліотека для дорослих та районна бібліотека для дітей. Остання деякий час у 50-60-ті роки ділила своє приміщення з районним будинком піонерів.

Сьогодні в Будинку полкової канцелярії розміщена центральна бібліотека Козелецької ЦБС. На першому поверсі розташовані районна дитяча бібліотека (фонд – понад 21 тис. од. зб.) кабінет директора та відділи організаційно-методичної роботи, маркетингу та формування фондів ЦБС; на другому - відділ краєзнавчої роботи та бібліографії і відділ обслуговування читачів з читальним залом на 20 місць (фонд - понад 33 тис. од. зберігання). В підвалах розміщено господарські приміщення.

САДИБА В.Г. ДАРАГАН

На східній околиці Козельця, праворуч дороги до села Данівка лежить колишня садиба Покорщина. Названа, за місцевими переказами, на згадку про часи, коли Імператриця Єлизавета Петрівна «покорилася» матері Олекси Розума - Наталці саме на цьому місці. Садиба належала дочці останньої - Вірі Григорівні, яка завдяки своїм братам, з простих козачок стала дружиною

полковника Київського полку Юхима Дарагана. Останній також отримав полковничий пернач після обрання гетьманом Кирила Розумовського.

Невеличкий затишний садибний будинок, збудований у другій половині XVIII ст., в один поверх – дерев'яний, потинькований та побілений, з чотирихилим бляшаним дахом і двома коминами над ним - декоровано вже на початку XIX ст. в дусі класицизму ампірними портиками під трикутними фронтонами з неодмінним напівкруглим вікном у тимпані. Невідомий архітектор цілком доречно обрав заради практичності тосканський ордер. Колони виконано із ретельно обтесаних та побілених липових стовбурів.

Дерев'яні наличники вікон прикрашено, за місцевою традицією, що сягає, можливо, ще дохристиянських часів, колами й ромбами. Цікаво, що кола з різьбленими променями, символами сонця - можна побачити й на віконницях старих козелецьких хат, і, разом з ромбами, – на сучасних металевих стулках воріт козелецьких садиб. Перетворившись з часом на суто декоративні елементи, старовинні язичеські символи живуть і досі, хоч на сьогодні мало кому спаде на думку, що сонечка на вікнах та рипіди на храмах «відганяють злих духів»...

До головного будинку вела алея, обабіч якої розташувалися одноповерхові дерев'яні флігелі (східний на зберігся, Головний будинок - прямокутний у плані оздоблено всередині розписом у виконанні відомого українського художника XVIII століття Г.А.Стеценка. Інтер'єр прикрашали шпалери, гарні меблі та кахляні печі. Останні милували око малюнком синього, брунатного, жовтого, зеленого кольорів на білому тлі. На них були намальовані: родинний герб Розумовських, вельможі в перуках, персонажі в каптанах і чумарках. представники духівництва. Ліворуч центрального входу зберігся прикрашений різьбленням, єдиний в Україні на сьогодні каретний двір XVIII ст.; з східного боку будинку розташувалася кам'яниця Дараганів; з західного - старий, колись ретельно доглянутий краєвидний парк, що межує із заплавою р. Остер та її мальовничими луками.

Садиба Віри Григорівни Дараган - це одна з найдавніших пам'яток садибної дерев'яної архітектури Чернігівщини яка пізніше у вигляді посагу відійшла до родини Ґалаганів, зокрема вона належала відомому українському громадському діячеві XIX ст. Григорію Павловичу Ґалагану. Після заснування ним колеґії Павла Ґалагана (1871) у садибі Покорщина було влаштовано будинок відпочинку для професорсько-викладацького складу колеґії під час літніх вакацій.

Сьогодні, було б дуже доречно створити на базі садиби В.Г. Дараганмузей-садибу Розумовських-Ґалаганів.

КАМ'ЯНИЦЯ ДАРАГАНІВ

Неподалік від головного будинку садиби В.Г.Дараган, зі східного її боку стоїть двоповерхова кам'яниця із сутенерами, із заґратованими віконечками, з кованими віконницями й дверима, зовні схожа на невеличку, але міцну фортецю, і в той же час - на величезну старовинну родову скриню-скарбницю.

Пам'ятку збудовано в 1-й половині - XVIII ст., але декор зроблено у формах професійної архітектури 2-ї половини XVIII ст.

Кам'яниця - одна з небагатьох на Лівобережжі господарських споруд козацької старшини, що збереглася в первісному вигляді, за винятком прибудови сходів, що вели на 2-й поверх. Це двоповерхова на підвалі будівля. Перший поверх складається з сіней, квадратного у плані приміщення з численними нішами в стінах і відокремлених

сходів, що ведуть у підвал. Особливістю споруди є відсутність мурованих сходів на другий поверх. Вірогідно, що туди потрапляли ззовні, по приставній драбині (збереглися наріжні двері).

Сьогодні, кам'яниця, як і інші споруди розташовані на території садиби В.Г.Дараган, потребує реставрації.

МИКОЛАЇВСЬКА ЦЕРКВА

Ще один, другий за значенням після собору Різдва Богородиці, козелецький храм - церква св. Миколи, була споруджена на невеличкому узвишші над берегом р. Остер в 1781 -1784 рр. Дуже популярний в Україні святий вважається покровителем всіх мандруючих сушею та водою, тому храм його імені при великому шляху – річ звичайна.

Сучасна кам'яна Миколаївська церква була збудована в 15 сажнях від місця попереднього храму з такою ж назвою. Історія його зведення нерозривно пов'язана з історією життя священика Кирила Тарловського, більш відомого під іменем «дикого попа». Саме на його кошти, і за його проектом, і було збудовано цей високий, з великим спрямованим вгору центральним куполом храм.

Серед багатьох видатних уродженців Козельця, які висунулися за часів Розумовських, вирізняється своєю непересічністю Кирило Тарловський.

На початку XVIII ст. у родині священика невеликої дерев'яної Миколаївської церкви Миколи Тарловського і його дружини Ганни з'явився на світ син Кирило. В наступні роки кар'єра молодого поповича розвивалася за стандартною схемою: навчання в Київській Академії, отримання сану священика, служба в храмі Козелецького дівочого монастиря, потім, після смерті батька, «спадковий» Миколаївський приход.

Докорінний перелом в його долю вніс 1744 р., коли Імператриця Єлизавета Петрівна в супроводі графа О.Розумовського та всієї свити вирішила відвідати рідні місця свого фаворита.

Саме тоді, поблизу Козельця, і відбулося таємне вінчання Єлизавети з Олексієм. А здійснив це церковне таїнство священик Миколаївської церкви Кирило Тарловський.

Після цього його забирають до Петербурга, де він стає духовним наставником майбутньої Імператриці Катерини II, але після смерті Єлизавети він підтримує Імператора Петра II. Останній пробув на престолі трохи більше року, і коли в 1762 р. після дворцевого перевороту до влади прийшла Катерина II, то Тарловському довелося тікати, як кажуть, від гріха подалі. Спочатку до Києво-Печерської лаври, а потім і в степ. Тут його і знайшли запорозькі козаки та привезли на Січ. На Запоріжжі Кирило Тарловський, який за давнім козацьким звичаєм отримав прізвисько «дикий піп» згодом стає настоятелем січової церкви Покрови Богородиці і перебуває на цій посаді до знищення Січі царськими військами 1775 року. На той час гнів Катерини II до свого духовного наставника минув, і на знак прощення вона дарує йому великі земельні володіння та повертає звання «лейб-компанії священика».

Після цього, Кирило Тарловський, якому йшов уже восьмий десятокрозпочинає велике церковне будівництво у тих місцях, які були віхами його долі. Однією з таких будов і стала церква Святого Миколи в Козельці. Цей храм є одним з останніх зразків мурованої барокової архітектури, в якій вже явно відчувається вплив естетики класицизму.

За основу плану Миколаївської церкви прийнятий хрест, гілки якого по осі схід - захід майже вдвічі довші й закінчуються напівкруглими виступами, що утворюють зі сходу вівтарну апсиду, а із заходу притвор.

З боку вівтаря між гілками планувального хреста зроблені невисокі криволінійні в плані вставки. На фасадах частини, що виступають, завершуються трикутними фронтонами. Роги будівлі підкреслені пілястрами. Карниз на рівні верху абсиди поділяє фасад на два яруси. Вінчає будівлю дуже витягнута вгору баня з двома залами, увінчана велетенським позолоченим хрестом, що символізує бажання гідно височіти поруч із явно

неперевершеним собором Різдва Богородиці. У поєднанні з білими стінами, декорованими гарними бароковими наличниками, що посилюють гру світлотіні несподівано ефективно виглядає глибокий вишневий колір бані.

В інтер'єрі храму враження простору й відкритості до неба створюють високі потужні арки, що з'єднують підкупольний простір із бічними об'ємами, на які спирається восьмерик завершення. Ризницю, крім іншого, прикрашав і портрет Кирила Тарловського, роботи невідомого майстра кінця XVIII ст. але 1897 р. його було передано до колекції новоствореного історичного музею Чернігівської губернської архівної комісії (тепер обласний Історичний музей ім. В.В. Тарновського). Тут він перебував до початку Великої Вітчизняної війни (1941). На жаль, де він знаходиться зараз - невідомо.

Існуючий зараз в храмі Іконостас було зроблено під час реставрації у другій половині 80-х років XX ст. Ікони написані за відомими творами релігійного живопису, основою для багатьох із них послужили розписи київського Володимирського собору. Щодо розпису, який покриває всі поверхні в інтер'єрі, то він справляє прикре враження. Композиції, зроблені в останні роки на основі розписів московських храмів XVI ст. і книжкових мініатюр, ніяк не можуть бути в українському храмі кінця XVIII ст. Церква сильно постраждала в роки другої світової війни, і довго стояла напівзруйнована. Тільки 1984 р. тут розпочалися реставраційні роботи, які закінчилися на початку 90-х років. Сьогодні Миколаївська церква - це діючий храм української православної церкви Московського Патріархату.

ВОЗНЕСЕНЬСЬКА ЦЕРКВА

На центральному майдані Козельця за 150 м від собору Різдва Богородиці височить Вознесенська церква, споруджена в 1866 - 1874 рр. Вона була збудована в час історичних стилів, що прийшли на зміну класицизму, який вичерпав свої можливості. Тоді на теренах Російської Імперії до складу якої входила і Україна, було побудовано велику кількість храмів у псевдоросійському стилі. Це уніфікувало та русифікувало культурно-історичне середовище національних територій, особливо України. Вознесенська церква є однією з небагатьох, в якій використано мотиви української архітектури. Незважаючи на цілком імпазантні, мальовничі вікна-люкарни, щільно стулені п'ять бань і загальні барокові обриси, вона все ж є пам'яткою не бароко, а архітектурного "історизму".

Вознесенська церква - це мурований, п'ятибанний, хрещатий у плані храм з Східною та Західною апсидами. План церкви побудований за тим самим принципом, що і план собору Різдва Богородиці. Та зовнішній вигляд церкви не радісно-святковий, як у соборі, а більш стриманий, майже суворий. Чотири декоративних верхи над міжгілковими вставками нагадують оборонні вежі. Стіни гладко тиньковані й побілені. Витягнуті по вертикалі вікна з напівциркульними перемичками нагадують бійниці, як і в давньоруських храмах.

Інтер'єр Вознесенської церкви досить просторий, але зовсім не пов'язаний із зовнішнім виглядом. Так, бічні бані над міжгілковими комірками не розкриті у внутрішній простір. Іконостас та ікони в церкві зараз відсутні.

В 1975 -1988 рр. Вознесенську церкву, яка як і інші Козелецькі храми постраждала під час другої світової війни, було відреставровано. З 1988р. тут розміщується створений тоді ж музей історії ткацтва Чернігівщини, де зібрані дуже цікаві зразки тканих виробів Сіверщини, матеріали по історії родини Розумовських, а також регулярно проводяться виставки творів художників та майстрів декоративно-прикладного мистецтва Чернігівщини.

І разом з тим, церква залишається унікальним зразком традиційного для

Лівобережної України XVII-XVIII ст. хрестового п'ятибанного храму, збудовано в період історизму.

ЦЕРКВА СВЯТОГО МИКОЛАЯ НА КИЇВСЬКІЙ СЛОБІДЦІ

У слободі за р. Остер на старому шляху Київ-Чернігів до 1917 р. існувала друга церква в ім.'я святого Миколая – дерев'яна. Вона була зі шпиталем та притулком для прочан, які захворіли в дорозі.

Хрещатий у плані п'ятидільний храм був завершений банею, характерною для української храмової архітектури, і відігравав значну роль не лише як Божий дім, але й як окраса довкілля на розвилці доріг до Києва, Чернігова та Остра.

За радянських часів його перебудували під школу, причому верх було повністю замінено. Сьогодні, тут розташована Козелецька початкова школа. Але незважаючи на це будівля не втратила свого архітектурно-містобудівельного значення, і хочеться вірити, що в недалекому майбутньому вона буде відтворена у первісному вигляді.

ЦЕРКВА ПРЕОБРАЖЕННЯ ГОСПОДНЬОГО

Крім описаних пам'яток в Козельці раніше існувало ще декілька. Найцікавішою з них була церква Преображення Господнього, яка знаходилася в ста метрах на схід від Будинку полкової канцелярії. Ця церква відома з початку XVII ст. і була найстарішим і головним храмом Козельця.

Ще 1622 р. поляки хотіли за допомогою сили перетворити її на костюл, але жителі міста вигнали з міста католицького ксьондза, та так рішуче, що ця подія привернула увагу тодішнього литовського гетьмана Сапєги. Останній описує події 1622 р. в Козельці у своєму листі до польського короля.

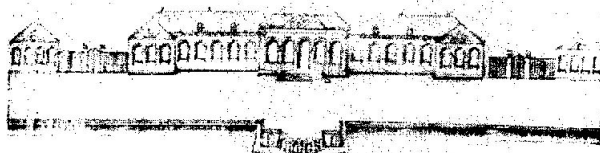
Після погрому Козельця татарами 1679 р. церква була зруйнована, і тільки 1720 р. коштом колишнього київського полковника Федора Коровки-Вольського замість дерев'яної було споруджено на її місці муровану церкву Преображення Господнього. В ній у муруванні повторювалась структура дерев'яного тридільного храму з восьмибічною середньою частиною. У другій половині XIX ст. поряд з нею було побудовано дзвіницю у псевдоросійському стилі. 1911 р. в статті, присвяченій українському бароко, відомий дослідник архітектури і художник Г.К. Лукомський наводить власний малюнок церкви й пише: «Церква Преображення в Козельці, збудована біля відомого собору, збереглась не порушено до цього часу».

За радянських часів церкву було зруйновано, і на її місці побудовано приміщення райвиконкому, в якому він розміщувався до початку 90-х років. Сьогодні, в двоповерховому приміщенні, яке знаходиться на місці храму розташовуються районний суд, НАСК «Оранта»(Козелецьке відділення) та районна служба зайнятості населення.

А церкву Преображення Господнього можна побачити лише на старих фотографіях та малюнку Г.К.Лукомського.

ОЛЕКСІВСЬКИЙ ДІМ

Саме таку назву отримав палацово-парковий ансамбль зведений архітектором А.В. Квасовим на замовлення графа Олексія Розумовського на південній околиці Козельця, на березі р. Остер у 1743-1752 рр. Зараз ця територія відноситься до Олексіївщинської сільської Ради.

Основними компонентами садиби після завершення останнього етапу її будівництва були: група споруд з парадним двором - головний будинок і флігелі, «зал» і «провіантський клад»; ставки; «сад»; господарчий двір з будовами, і, як вважають деякі дослідники, Воскресенська церква.

Система побудови комплексу сполучала в собі геометрично правильну організованість і симетрію в розміщенні об'єктів відносно центральної осі, що об'єднує їх у встановленому порядку. Завдяки даній композиції садиба і кожен її компонент розглядалися в перспективі з близьких і дальніх відстаней.

Головний об'єкт садиби - жилий будинок володаря - займав вигідне місце поблизу краю ділянки і був орієнтований головним фасадом на північний схід в бік центру Козельця. Всі інші споруди стояли симетрично до головної поздовжньої осі садиби. Основне ядро комплексу характеризувалось в цілому замкненою композицією, центром якої був головний будинок. Парадний двір, обмежений спорудами й огорожею, при цьому залишався просторово розкритим у бік ставка й «саду».

«Сад» займав територію, що своєю формою наближалася до квадрата.

Жилий будинок був прямокутно окресленим у плані з трьома ризалітами на кожному з поздовжніх фасадів. Рельєф оформлення фасаду мав дещо площинний характер.

Відкрита тераса будинку з виходом в парадний двір у вигляді сходів, ще розширюються донизу, чудовий ставок з видовим майданчиком, алея на березі р. Остер, оригінальний майданчик та узвози до заплави перед головним фасадом будівлі - свідчили про те, як вдало було вписано архітектурний комплект в навколишнє природне середовище. Архітектурні об'єкти, рослинність і акваторії доповнювали одне одного відмінністю матеріалу, форм, кольорів.

З палацу відкривався чудовий краєвид - широка панорама річки й міста з його численними главами церков й стрічкою фортечних споруд. А зі сторони Козельця проглядався головний будинок з флігелями та іншими компонентами садиби, а отже, існував зоровий контакт між містом та «Олексіївським домом».

На жаль, сьогодні палацово-парковий ансамбль О.Розумовського, збудований в стилі українського бароко, не тільки не існує в натурі, але й не підлягає відбудові, оскільки р. Остер з того часу змінила своє русло і на території, що займала садиба знаходиться заболочена поросла деревами та кущами ділянка. І тому, про красу «Олексіївського дому» ми можемо судити лише за малюнками та планами XVIII-XIX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.ЗАКОН України "Про охорону культурної спадщини".8 червня 2000р. //Пам'ятки України - 2000-№1-(Додаток).

У списку іст. населених місць Черніг. обл. є Козелець.

2.АРХИТЕКТУРА Украинской ССР. /Предисл. Ю.С.Асеева и Г.Н.Логвина.-Т.1.-М.: Гослитиздат по ст-ву и архит., 1954.-168с.:ил.

Іл. 151-153: Собор Різдва Богородиці.

3.БІЛЕЦЬКИЙ П.О. Українське мистецтво другої половини XVII - XVIII століть.- К.: Мистецтво, 1981.-160 С.

СІУ: Козелець.

4.ВАЩЕНКО О. Собор мого дитинства. //Час-1996.-5 січ.

Собор Різдва Богородиці.

5.ВОЗЗВАНІЕ //Черниг. епарх. известия.- 1895.-Ш4.-С.904-907.

Звернення Комітету по відновленню літнього соборного храму в Козельці до громадян розпочати збирання коштів для цієї справи. Публ. коротка істор. довідка про спорудження

храму.

6. ВОЗНЕСЕНСЬКА церква //Чернігівщина: Енциклопедичний, довідник -К.,1990.- С.133-134.

7. ВСЕОБЩАЯ история архитектуры: В 12-ти т. /Гл. редкол.:Н.Я.Колли (гл.ред) и др.-Т.б. Архитектура России Украины и Белоруссии. XI V-первая пол. XIX вв. /Под ред. П.Н.Максимова (отв. ред.) и др.-М.:Стройиздат,1968.-568с.:ил.

С.409,415,419: Собор Різдва Богородиці.

8. ГЕНЕРАЛЬНОЙ канцелярии распоряжение о наряде работников и плотников на постройку козелецкого дома гр. Алексея Разумовского. 1749 //Киев старина.-1902.- №1.-С16-18 (Док).

9. ГОРНОСТАЕВ Ф.Ф. Строительство графов Разумовских в Черниговщине.- М.,1911.-46С: ил.

10. ГОРНОСТАЕВ Ф.Ф. Строительство графов Разумовских в Черниговщине: Козелецкий собор с 4-мятабл. //Тр.ХІУ археолог, съезда в Чернигове в 1908 г.-М.Д9ІІ. - Т.2.- С.167-179.

11. ДАРАГАН В.Г. садиба //Чернігівщина: Енциклоп. дов.-К.,1990.-С.211-212.

12. ДАРАГАНІВ кам'яниця //Чернігівщина: Енциклоп. дов.-К.: 1990.-С.212.

13. ДЗВІНИЦЯ //Чернігівщина: Енциклоп. дов.-К.:1990.-С.225-226.

Дзвіниця собору Різдва Богородиці. 14. ДОЦЕНКО А. Храмы, построенные им, будто парят в воздухе.//Черниг. полдень.-1998.-6 авг.-С5.

Архітектор І.Г. Григорович-Барський -творець унікальних споруд у Козельці.

15. ЖУРБА К. Біла казка.//Десн. правда.-1968.-14 січ. Собор Різдва Богородиці.

16. ЗАКУСИЛО С. Шедеври, повернуті до життя. //Рад Україна.-1990.-2 серп.

Реставраційні роботи у соборі Різдва Богородиці.

17. ЗУБЕНКО-ЦАРБОВА М.В. Чарівна подорож:(Іст.-архіт.нарис)-К. будівельник, 1972.-54С.

Серед інших архіт.пам'ятки Козельця.

18. ІСТОРІЯ українського мистецтва: В 6-ти т./Гол. редкол.:М.П.Бажан(гол.ред) та ін.- Т.1.-К.:АН УРСР-Гол.ред Укр.рад. енцикл.,1966-Т.3.Мистецтво другої половини ХУ11-ХУ111 ст.-1968.-439С.:іл.

С.17,79,81,143,144,189,368,391: Миколаївська церква та собор Різдва Богородиці.

19. КАРНАБЕД А.А. Архитектура Черниговщины (IX-XX вв.) //Материалы к своду памятников истории и культурн народов СССР по Украинской ССР: Черниговская область.-К.,1986.-Выш.4.-С.55-80.

С.66-67: Пам'ятки Козельця.

20. КАРНАБЕД А., КАРНАБЕД В. По Черниговщине: Краткий путеводитель.- К.:Реклама,1983.-63 С.

С.32,35-36: Архітектурні пам'ятки Козельця.

21. КАРТИНБИ церковной жизни Черниговской Епархии из IX вековой ее истории.- К.;1911.-207с.:ил.

СІ 18,119,122-123,124,126: Опис та зображення пам'яток Козельця.

22. КИЙКОВА С. Архітектурні шедеври Розумовських.//Пам'ять століть.-1998.- №6.-С.87-91.

Серед інших собор у Козельці.

23. КОЗЕЛЕЦ //Истор.-стат. описание Черниг. епархии: Кн.5.-1874.-С. 177-207.

Церкви, собор.

24. КОЗЕЛЕЦ //Прибавление к Черниг. епарх.ИЗВЕСТИЯМ.-1872.- №5.- С. 67 - 82; М6.-С.90-99.- (ч. неоф.).

Історія. Храми. Собор.

25. КОЗЕЛЕЦЬ - Великозагорівка //Чернігівщина:Путівник-дов.-К, 1967.-С.109-164.

- С.110-117: Козелець.
26. КОЗЕЛЕЦЬКЕ диво //Віроцький В.Д. та ін.Монастирі та храми землі сіверської /В.Д. Віроцький,А.А.Карнабіда. В.Г. Киркевич.-К.,1999.-С.67-83.
Церковні старожитності Козельця.
27. КОЛЕСНИК М. Історія Чернігівщини у «чтенияхв историческом обществе Нестора-летописца»// Сіверянський літопис.-1996.-№2-3 .-С.101-103.
Пам'ятки Козельця.
28. КУЦЕНКО П. Кам'яне диво українського бароко //Деснян. правда.-1997.-17 квіт.
Собор Різдва Богородиці.
- 29.ЛАДИМИРОВ В. Пам'ятники на конвертах // Десн. правда.-1997.-20 груд.
Собор Різдва Богородиці. Авт. малюнку- худ П.Шурховський.
30. ЛОГВИН Г.Н. Північне Лівобережжя //Логвин Г.Н. По Україні: Стародавні мистецькі пам'ятки.- К.,1968.-С.81-146.
С.141-146: Пам'ятки Козельця.
- 31.ЛУКОМСКИЙ Г. Два таинственных дворца Разумовских. //Столица и усадьба.- 1914.-№16-17.-С.3-8.
Вміщено 5 фото: будинок ВГ. Дараган (розписи), інтер'єри, види Вознесенської церкви.
32. ЛУКОМСКИЙ Г. Несколько памятников архитектуры в Козельце. //Старые годы.-1912.-№5.-С29-37.
33. ЛУКОМСКИЙ Г. Украинское барокко//Старе годы.-І9П.-№2.-С.5-І3.
Церква Преображення Господнього.
- 34.МАЛАКОВ Д.В.,ДЕРЛЕМЕНКО Є.А. Від Києва до Чернігова //Малаков Д.В., Дерлеменко Є.А. По історичних містах Київської Русі.-К, 1990.-С.84-99.
С.84-96: Пам'ятки Козельця.
35. МИКОЛАЇВСЬКА церква //Чернігівщина:Енциклоп. дов.-К.,1990.-С.449-451.
С.450: Миколаївська церква.
36. МУСІЄНКО П.Н. Подих давнини глибокої:(Іст.-архіт. нарис).-К.:Будівельник,1972.- 78С: іл.
С.73-76: Пам'ятки архіт. Козельця.
37. НАРИСИ з історії українського мистецтва./За заг.ред. В.Г.Заболотного.- К.:Мистецтво,1966.-670С.:515іл.
С.83 :Собор Різдва Богородиці. План 1-го та 2-го поверхів.
38. НЕКОТОРЫЕ сведения о г. Козельце соснимками собора и Преображенской церкви //Черниг. губ.вед.-1895.-.№604.
39. НОВАКІВСЬКА Н.П. Палацово-парковий ансамбль поблизу Козельця: (ХІП11ст.)//Укр.мистецтвознавство.-К., 1974.-Вип.6-С. 161 -173. :іл.
40. НОВАКІВСЬКА Н. Палацово-парковий ансамбль поблизу Козельця:(ХҀІІІ ст.)//Ленін. шлях.-1992.- 21 січ.
41. ОЛІЙНИК О. Якщо розкутий розум: Архітектурні пам'ятники Козельця //Комс. гарт.- 1973.-3 лют.
42. ПАМ'ЯТКИ архітектури України //Митці України:Енциклоп. дов.-К.,1992.- С.692-83І.
С.826: Козелець.
43. ПЛАМЕНЕЦЬКА О., ВЕЧЕРСЬКИЙ В. Фортецій замки в Україні //Пам'ятки України.-1996.-№2,-С.І3.
Споруди Козельця ХУП-ХУШ ст.
44. ПОЛКОВОЇ канцелярії будинок //Чернігівщина: Енциклоп. дов.-К.Д990.-С.643-644.
45. ПОПЕЛЬНИЦЬКА О. Зоряний час Козельця //Жінка.-1999.-№9.-С.8-9.
Пам'ятки побудовані родиною Розумовських.
46. РІЗДВА Богородиці собор //Чернігівщина:Енциклоп. дов.-К., 1990.-С.703-704.

47. СИЛИН О.П. Перший головний архітектор Києва//Укр.іст.журн.-1974.-№8.-С.115-120.
Про відомого укр. архітектора І.Г. Григоровича-Барського
С.117-118:Спорудження п'ятиглавого собору у Козельці.
- 48.ТАРАНУЩЕНКО С.А. Урядові будівлі на Гетьманщині ХVІІст. //Укр. іст. журн.-1971 .-№2.-С.103-107.
С.104: Урядові споруди Козельця.
- 49.УКРАЇНА и Молдавия: Справочник-путеводитель./Авт. текста и сост. альбома Г.Н. Логвин.-М. :Искусство,Лейпциг:Здицион, 1982.-454С.: 176л .ил.-(Памятники искусства Сов. Союза).
Іл.: 124-125 :Собор Різдва Богородиці
Іл.:126:Дзвінниця собору Різдва Богородиці.
Іл.:Будинок полкової канцелярії.
С419-424 Лояснення до іл.
50. ФИЛАРЕТ Козелец //Прибавление к Черниг.епарх. известиям -І872.-№5.-С.67-82.- (ч.неоф.);№6.-С90-99.-(ч.неоф.).
51. ХАТЕМКИН А.Г. К пам'ятникам недавній старини в г. Козельце //Києв. старина.-І898.-Т.ХІІІ (дек.).- С.413-424.
52.ХОМЕНКО О.З покоління - в покоління //Новини Придесення.-І998.-І8 квіт.
Садиба Дараганів-Галаганів на Покорщині.
53. ХОМЕНКО О. І гордість, і обов'язок //Ленін. шлях.-1991 .-29 квіт.
Архітектурні пам'ятки Козельця.
54. ХРАМИ України /Передм. В.Вечерського //Пам'ятки України.-1997.-№4.-С.3-32.:іл.
Є відомості і про храми Козельця.
- 55.ХРИСТЮК В. Друге життя пам'ятника. //Десн. правда.-1967.-30 серп.
Собор Різдва Богородиці.
56. ЦАПЕНКО М. По равнинам Десні и Сейма.-М.:Искусство, 1970.-143 С.
СІ04-120: Пам'ятки Козельця.
- 57.ШАМ О. Культурні споруди Козельця: З історії рідного краю. // Ленін. шлях.-1992.-30 верес.
- 58.ШАМ О. Наша гордість, наша слава: Визначні місця Козелеччини //Ленін, шлях.-1986.-6 груд.
Будинок Полкової канцелярії та собор Різдва Богородиці.
- 59.ШЕВЧЕНКО І. Печатка волхва: Очуднена повість для серед, шк. віку-К.: "Феста", 2000. -109С.
В книзі багато місць присвячено спорудам родини Розумовських в Козельці.
60. ШЕВЧЕНКО Т.Г. Княгиня //Шевченко Т.Г. Повести.-К.,1988.- С.І21-148.
СІ26-127: Про собор Різдва Богородиці.
- 61.ШОВКОПЛЯС Г.М. Шовкопляс І.Г. За покликом серця.: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т.Г.Шевченка.-К.:Наук. думка.-1990.-168С
С.54-58: Козелецькі пам'ятки.
62. ЯТЧЕНКО В. Через віки і відстані //Черніг. вісн.-1996.-24 трав.
Пам'ятки Козельця.

УПОРЯДНИКИ:

А.Г. ПЕНСЬКИЙ В.М. ДЕЩЕНКО